

Ismeretlen nyelvemlék

Szalai Béla-féle ráolvasás (16. század első negyede)

Haader Lea – Ilyefalvi Emese – Madas Edit

Szalai Béla (1940–2026) kiváló mérnök, egyszersmind páratlan felkészültségű műgyűjtő, a magyar régiség fáradhatatlan bűvára volt. Gyűjteménye nemzeti kincs. Számos értékes könyve mellett háromkötetes metszetkatalógusa gyűjtők, könyves szakemberek, történészek, város- és művészettörténészek számára egyaránt nélkülözhetetlen kézikönyv.¹

2016-ban került a látóterébe e 16. század eleji ráolvasás egy délvidéki gyűjtőnél. Miután megállapítást nyert, hogy egy fontos, ismeretlen nyelvemlékről van szó, nem kis fáradozás árán 2018 nyarán sikerült megvásárolnia egy töredékes latin oklevéllel együtt. A két dokumentum korábbi őrzési helye ismeretlen, de feltehetően azonos volt. Szalai Béla a becses darabot jelképes áron felajánlotta az Országos Széchényi Könyvtárnak, mely a nyelvemléket az oklevéllel együtt megvette, és azt – meghálálva a nagylelkű gesztust – róla nevezte el. A magyar nyelvemlék MNY 82, az oklevél MNY 82a jelzetet kapott.

A ráolvasás külső leírása. Anyaga vízjel nélküli papír: 169×169 mm. Eredetileg vízszintesen hat, függőlegesen öt részbe volt hajtva, most a jobb oldali és az alsó kb. 30–30 mm-es csík hiányzik. A hajtások mentén lyukak keletkeztek, jobb széle szakadozott, a lyukakat szakszerűen restaurálták. Az írástükör 140×135 mm, jobb széléről a leszakadt lapszéllel együtt minden sorból néhány betű is elveszett. Írása 16. század eleji kurzívba hajló basztarda. A levél verző

¹ SZALAI 2006. 2024-ig négy kiegészítéssel. 2021-től megjelenő új katalógussorozata – *A magyar történelem kortárs metszetein* – a történelmi eseményeket, illetve a kronológiai rendet követi. 2025-ig nyolc kötete jelent meg, az 1514-től 1699-ig tartó korszakokat átfogva, az MTA KIK, olykor az OSZK-val közös kiadásában: SZALAI 2021a, SZALAI 2021b, SZALAI 2022, SZALAI 2023a, SZALAI 2023b, SZALAI 2024, SZALAI 2025a, SZALAI 2025b. Szalai Béla egyéb díjai mellett 2023-ban Magyar Örökség díjban részesült.

oldala beíratlan, rajta a jelzet (MNY 82) és a fekete, szögletes gyarapítási pecsét: *Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár Sz. 14/2019*. A ráolvasást összehajtva, nyakba akasztva viselték, nagysága 35×48 mm volt.

Az oklevéltöredék leírása. Anyaga ugyancsak vízjel nélküli papír: 147×140 mm. Ez is össze volt hajtva, függőlegesen hat részbe, vízszintesen ketté. Az oklevél bal szélét az utolsó hajtásnál levágták, egy 28 mm-es csík hiányzik belőle. A levélen a hajtások mentén barna vízfoltok vannak, de az egész levél barnás ázásnyomokkal teli. Nagysága összehajtva 73×28 mm volt. Az oklevél 1522-re datált, írása gótikus kurzív. Jobbágytelkek és jobbágyok átruházásáról szól, legalább 27 részben megcsonkult horvát névvel (pl. Nicolaus Bedekowicz nobilis, Paulus Segricz, Valentinus Dianesycz, Emericus Futhak, Mathey Ban, Fraymany Lowrenchecz in Gerbawecz, Valentinus Myksecz in Alsewcz etc.).

A ráolvasás keletkezési helye ismeretlen, de előkerülése és a vele együtt őrzött oklevél alapján Horvátországban, talán Zágráb környékén használták, ahol szerencsés módon fenn is maradt.

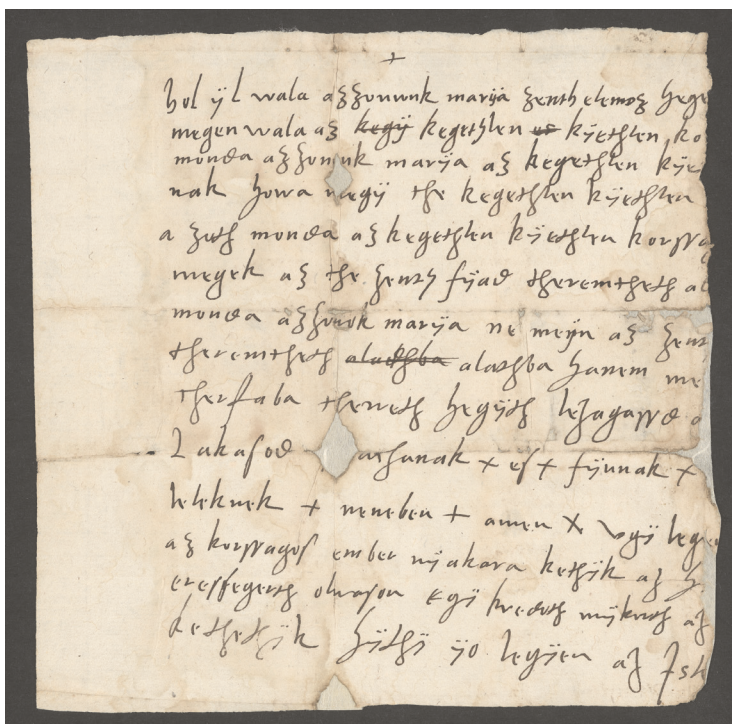
Madas Edit

A Szalai Béla által megtalált 16. század eleji magyar nyelvű ráolvasás a jelenleg ismert ráolvasáskorpusz (kb. 6500 szöveg) tekintetében kimagasló értékkel bír. A 16. század első feléből alig néhány tucatnyi ráolvasással rendelkezünk (kb. 42), de az egész 16. századból összesen is csak kb. 84 szöveg ismert.² A nyelvemlék a „Szent és a gonosz találkozása” (Begegnung mit dem Bösen/Begegnungssegen) típusú ráolvasások közé sorolható, mely egy Európa-szerte ismert epikus szövegtípus.³ Az európai elterjedtség ellenére azonban csak igen kevés magyar nyelvű szöveget ismerünk írott forrásból, a 19. század előtti folklórgyűjtéseket megelőző időszakból. A Szalai Béla-féle ráolvasáson kívül mindössze 9 ilyen típusú szöveg ismert 1578 és 1759 között, és ami ennél is figyelemreméltóbb, hogy e 9 szöveg egyikében sem Szűz Mária a szent, aki találkozik a betegséggel. Szűz Mária szerepeltetésével viszont kb. félszáz szöveget ismerünk 20. századi folklórgyűjtésekből, főként Szeged környékéről, valamint gyimesi és moldvai csángó és székely adatközlőktől. A ráolvasások terjedéséhez, értelmezéséhez így elengedhetetlenül fontos, új történeti adat a Szalai Béla-féle ráolvasás.

Ilyefalvi Emese

² ILYEFALVI 2014.

³ A típusról bővebben: PÓCS 2014, 709–713.

Kép: A Szalai Béla-féle ráolvasás, OSZK, MNY 82

Betű szerinti átírása:

hol ýl wala azzonunk marÿa zenth elemoz hege[n]
 megen wala az <kegy> kegethlen <es> kÿethlen ko[rssag]
 monda azzon[u]nk marÿa az kegethlen kÿe[thlen korssag]
 nak howa megÿ the kegethlen kÿethlen [korssag]
 a zoth monda az kegethlen kÿethlen korssag
 megek az the zenth fÿad theremtheth al[athba]
 monda azzonok marÿa ne meÿn az zent [...]
 theremtheth <aladhba> alathba hanem me[yn]
 cherfaba theweth hegyth lezagassd [o...]
 lakasod [+] athanak + es + fÿunak + [es +]
 leleknek + neueben + amen + vgÿ legen
 az korssagos ember nyakara kethÿk az h[ty]
 eressegerth oluason egÿ kredoth mÿkorth az
 kethethÿk hÿtÿ ýo legÿen az Iste[n...]

Mai helyesírás szerinti átírása:

Hol il (ül) vala Asszonyunk Mária Szent Elemosz hegyen,
 megyen vala az kegyetlen kietlen kórság.
 Monda Asszonyunk Mária az kegyetlen kietlen kó[rság-]
 nak: Hova mégy te kegyetlen kietlen [kórság?]
 A szót monda az kegyetlen kietlen kórsá[g:]
 Megyek az te Szent Fiad teremtett ál[latba.]
 Monda Asszonyunk Mária: Ne menj az Szent [...]
 teremtett állatba, hanem menj
 cserfába, tövét, hegyét leszaggasd [ott?...]
 lakásod. + Atyának + és + Fiúnak + [és +]
 Léleknek + nevében + Amen. Úgy legyen.
 Az kórságos ember nyakára kötik az hite
 erősségéért, olvasson egy Credót, mikor az
 köttetik, hite jó legyen az Iste[nnek?].

A ráolvasás hangjelölése a 16. század elejénél jóval korábbi időre mutat. Ennek a szövegben két jele látszik: a /gy/ és az /ny/ fonémák jelölési módja. A /gy/ jele következetesen a *g*, ha utána palatális magánhangzó áll (*heg[en]meg-en kegethlen, megek, hegyth*), míg a szövegben *gy* (*megj, vgj*). Ez a fajta megoszlás már Anonymusnál jelen van.⁴ Jelen esetben érvényesítése annyira következetes, hogy a rendszerből kiugró (de a leíró saját hangjelölésének nyilván természetesebb) *gy*+palatális jelölést (*kegj*) törli. (Azt, hogy *kegyitlent* akarhatott volna írni, sem az etimológia és a szó alakváltozatai, sem a szövegkörnyezet esetleges indukáló hatása nem támogatja.) Ebből a törlésből két következtetés adódhat: a jelen ráolvasás szigorúan szakrálisnak felfogott, valamint másolt szöveg. A másik archaikus hangjelölés az /ny/ hang *yn* jelölése (*mejn*). A palatalizálást jelentő magánhangzó előrevetése szintén a korai megoldáskeresések egyike. Ez a két jelölési sajátosság az 1380 körülre datált Königsbergi szójegyzékben található együtt,⁵ amiből arra lehet következtetni, hogy e ráolvasás mintapéldánya is körülbelül a 14. század második felére, végére tehető. Ugyanezt jól támogatja a szöveg illabialitása (*jł, theweth, kethjk, eressegerth, kethetjk*) is, valamint a helyhatározói eredetű *hol* kötőszó időhatározói használata.⁶

⁴ KNEZSA 1952, 80.

⁵ KNEZSA 1952, 95.

⁶ Párhuzamok találhatóak az ÓMS-ban és a CzechK. 46 és 62. lapjain; vö. HAADER 1991, 735.

Figyelemre méltó eltérés a szigorúan vett ráolvasás és az utána található „használati utasítás” hangjelölésében, hogy a fentebb mondottak ez utóbbiban nem érvényesek: *nyakara, legyen*. Szokatlan a *Credo* kiejtés szerinti írásmódja (*kredoth*), valamint a *Mária* névben az *y* következetes használata (*marjya*). Ezek erősen eltérnek az egyházi(as) vagy az azt ismerő írásbeliség gyakorlatától.

Haader Lea

Hivatkozott irodalom

CzechK – Czeh-kódex

MNY – Magyar Nyelvemlék

MTA KIK – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ

ÓMS – Ómagyar Mária-siralom

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár

HAADER 1991 – HAADER Lea, *Az alárendelő mondatok, Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok = A magyar nyelv történeti nyelvtana, A korai ómagyar kor és előzményei*, szerk. E. Abaffy Erzsébet, Rácz Endre, Bp., Akadémiai, 1991, 728–741.

ILYEFALVI 2014 – ILYEFALVI Emese, *Ráolvasások, Gyűjtemény a történeti forrásokból (1488–1850)*, Bp., Balassi, 2014 (A magyar folklór szövegvilága, 2/B).

KNIEZSA 1952 – KNIEZSA István, *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*, Bp., Akadémiai, 1952.

PÓCS 2014 – PÓCS Éva, *Ráolvasások, Gyűjtemény a legújabb korból (1851–2021)*, Bp., Balassi, 2014 (A magyar folklór szövegvilága, 2/A).

SZALAI 2006 – SZALAI Béla, *Magyar várak, városok, falvak metszeteken 1515–1800*, I–III. köt., Bp., Múzeum Antikvárium, 2006.

SZALAI 2021a – SZALAI Béla, *Így tudták, így hitték, így képelték, A magyar történelem kortárs metszeteken 1514–1592*, Bp., MTA KIK, 2021.

SZALAI 2021b – SZALAI Béla, *A tizenöt éves háború metszeteken 1593–1603*, Bp., Magyarságkutató Intézet, 2021.

SZALAI 2022 – SZALAI Béla, *Ad jobbat az Isten, A magyar történelem kortárs metszeteken 1604–1660*, Bp., MTA KIK, 2022.

SZALAI 2023a – SZALAI Béla, *Két császár is ront már minket, A magyar történelem kortárs metszeteken 1666–1684*, Bp., MTA KIK, OSZK, 2023.

SZALAI 2023b – SZALAI Béla, *Az ősi bátorságra emlékezzetek!, A magyar történelem kortárs metszeteken 1660–1665*, Bp., MTA KIK, OSZK, 2023.

SZALAI 2024 – SZALAI Béla, *Most van az ideje a hadakozásnak, A magyar történelem kortárs metszeteken 1685–1686*, I–II. köt., MTA KIK, OSZK, 2024.

SZALAI 2025a – SZALAI Béla, *Elcsendesül a hadak útja, A magyar történelem kortárs metszeteken 1689–1699*, MTA KIK, OSZK, 2025.

SZALAI 2025b – SZALAI Béla, *Mindenhol beszélnek a török futását, A magyar történelem kortárs metszeteken 1687–1688*, MTA KIK, OSZK, 2025.